

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ННІ «Інститут геології»

Кафедра геоінформатики

Дисципліна: Земельні ресурси

- **Тема 3. Поняття та сутність земельних ресурсів як базової основи формування земельних ділянок (*об'єктів нерухомості*), землеволодіння та землекористування в Україні як товару і капіталу в ринковій економіці**

Викладач: Третяк Антон Миколайович
*доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН України*

Частина 2. Земельні ресурси в системі ринкової економіки як земельний капітал

Структура лекції

- 1. Місце земельного капіталу в структурі природного та національного багатства України**
- 2. Сутність понять «капітал», «благо» і «земельний капітал»**

1. Місце земельного капіталу в структурі природного та національного багатства України

Аналізуючи економічну сутність земельного капіталу як складової частини природного треба сказати, що **характерною особливістю сучасного розвитку економіки є її екологічна розбалансованість яка зумовлює негативні зміни в природному довкіллі та генерує інфляційні процеси.**

Нарощування виробництва товарів та послуг без урахування екологічних детермінант збереження природного капіталу призводить до дедалі більшого його виснаження. Такі негативні тенденції викликають потребу в дослідженні та теоретичному моделюванні збереження природного капіталу для майбутніх поколінь.

Тому пошук ефективних механізмів та моделей раціонального використання природного капіталу є однією з актуальних проблем дослідження економістів-теоретиків, економістів-екологів, економістів-землевпорядників та політиків. Такій темі, зокрема, були присвячені Всесвітні саміти ООН (*Ріо-де-Жанейро, 1992, Йоганнесбург, 2002*), а також Європейський форум Міністрів охорони навколишнього середовища „Довкілля для Європи” (*Київ, 2003*).

Отже, зазначена проблема є досить важливою для України, яка має екологічно розбалансовану економіку, не ефективно використовуваний природний капітал, забруднене довкілля. Тому для збереження й відтворення природної частини вцілілого земельного капіталу потрібно визначити напрями і передумови його формування та ефективного функціонування у вітчизняній економіці, які б узгоджувалися із соціальними, економічними та екологічними параметрами розвитку.

Ця тема є для мене дуже близькою – проблематикою земельного капіталу почав займатись з 2004 року після розроблення оцінки балансової вартості земель, зокрема Порядку проведення експертної грошової оцінки вартості права постійного користування землею для відображення у бухгалтерському обліку наукових установ НААН України (2004 р.).

Узагальненням стала видана мною вперше в Україні монографія – *Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: Монографія. – Львів. СПОЛОМ, 2011. – 520 с.*

Поняття „земельний капітал” як економічна категорія введено в Україні у науковий обіг порівняно недавно, у 90-ті роки ХХ століття. До цього часу використовували такі терміни, як **„земельні ресурси”** та **„земельно-ресурсний потенціал”**. Необхідність вживання категорії **„земельний капітал”** була викликана потребою розмежування агрегатів, що характеризують запаси і потоки в економіці.

Земля як природний капітал, що утворений внаслідок само організуючих процесів у природі, бере не лише участь у здійсненні виробничої функції як традиційний капітал, а й забезпечує функціонування обмінних механізмів у біосфері, тобто виконує екологічну функцію.

Тому проблема побудови стратегії сталого (збалансованого) землекористування, яка сприяла б максимальному збереженню економіко-екологічної функції земельних ресурсів як природного капіталу, є особливо актуальною.

При цьому чи не найголовнішим методологічним моментом є сприйняття важливого «нововведення» – ставлення до *«земельного капіталу»* як до повноправної економічної категорії.

Причому якщо неокласична модель припускає, що природний капітал і капітал, створений людиною, є взаємозамінними, а, відтак, – вважає цілком допустимим позбавлятися першого за умови створення еквівалентної вартості другого (*це так звана слабка сталість*), то з точки зору екологічної економіки *земельний капітал і капітал*, створений людиною, переважно доповнюють і лише частково замінюють один одного.

Таким чином, більш доречною є концепція сильної сталості, коли кожна зі складових повинна утримуватися незмінною – окремо чи разом у певному співвідношенні, адже продуктивність однієї залежить від наявності іншої.

У структурі природокористування, зазвичай, виділяються три аспекти:

- 1) вилучення ресурсів природи;
- 2) використання людиною так званих природних благ (*земельних територій та продуктивності (родючості) землі, тварин, ландшафтів, клімату й т.п.*);
- 3) використання атмосфери, землі й водних об'єктів як приймачів відходів виробництва й споживання.

Багатства природи, а також її здатність підтримувати розвиток суспільства й можливості самовідновлення виявилися необмежними. Очевидно, що усунення сформованих протиріч можливо лише в рамках стабільного екологічно орієнтованого соціально-економічного розвитку, що не руйнує своєї природної основи. Отже, поліпшення якості життя людей повинно забезпечуватися в межах господарської ємності біосфери, не приводячи до руйнування природного механізму регуляції навколишнього середовища і його глобальних змін.

Варто зважати на те, що в результаті демографічного й економічного зростання, а також поєднаного з ними збільшення споживання природних ресурсів (включаючи асиміляційний ресурс біосфери) людина як вид наблизилася до критичної межі ємності екологічної системи Землі. Тобто, запущено процес виснаження продуктивного потенціалу екосистеми планети, необхідного для підтримки як існуючого рівня антропогенного споживання, так і систем життєзабезпечення, від яких залежить життя людей на Землі.

Власне при аналізі процесів виробництва ресурси (*включаючи працю, фізичний капітал і компоненти природи*) інтерпретуються як виробничі фактори. У більше широкому контексті при аналізі економічного росту вони розглядаються як три види капіталу:

- 1) людський;
- 2) фізичний;
- 3) природний.

Очевидно, що всі три види факторів капіталу взаємозалежні. Їх можна (за С.Н. Бобильовим та І.Г. Гріцевичем) виділити три основні функції природного капіталу:

- 1) ресурсну – забезпечення виробництва товарів і послуг;
- 2) екосистемну – забезпечення різного роду регулюючих функцій: асиміляції забруднень і відходів, регулювання температурного й водного режиму, збереження озонового шару й т.д.;
- 3) соціальну – забезпечення суспільства так званими послугами природи, пов'язаними з естетичними, етичними, моральними, культурними, історичними й науковими аспектами; це свого роду духовний вид екологічних послуг.

Розглянуті три функції можуть бути також представлені як компоненти однієї головної функції навколишнього середовища – функції життєзабезпечення.

Поняття природного капіталу тісно пов'язане з концепцією сталого розвитку, що відзначається в багатьох роботах Данилишина Б.М., Дорогунцова С.І., Міщенко В.С., Ковалю Я.В., Новоторова О.С., Паламарчука М.М., Другак В.М.

У середині 90-х років ХХ століття **Всесвітній банк запропонував концепцію, відповідно до якої національне багатство формується на основі трьох форм капіталу: виробничого, природного й людського.**

Відповідно до методології Системи національних рахунків сумарна вартісна оцінка національного багатства визначається на основі ринкових цін економічних активів за винятком фінансових зобов'язань.

Під **економічними активами** розуміються об'єкти, у результаті володіння якими їхній власник може одержувати економічні вигоди.

Останні, у свою чергу, можуть формуватися за рахунок:

- а) результатів використання активів для виробництва продукції;
- б) доходів від власності (*відсотків, дивідендів, ренти й т.д., одержуваних власниками фінансових активів, землі й інших природних факторів*);
- в) ефектів від збільшення (*не зниження*) вартості активів під впливом фактора часу (*наприклад, за рахунок збільшення ціни на нерухомість в екологічно чистій зоні, росту вартості нематеріальних активів і т.д.*).

У складі економічних активів важливу роль відіграють природні фактори, у тому числі величина інвестицій у підвищенні інтенсивності земельних ресурсів, вартість джерел природних ресурсів тощо.

Сам термін **«природний капітал»** в науковій літературі порівняно давно уживається і найчастіше застосовується в змісті «сукупності природних ресурсів, які використовуються або можуть використатися для виробництва товарів». Існують два види **природного капіталу** – **поновлюваний (активний) і не поновлюваний.**

Поновлюваний природний капітал має здатність до само відтворення під впливом сонячної енергії. Екосистеми, також входить і земля, є поновлюваним природним капіталом. Поновлюваний природний капітал піддається виснаженню, вимагає безперервного відновлення й може використовуватись для виробництва товарів та надання екологічних послуг. Надто інтенсивна експлуатація природного капіталу може підірвати його екопотенціал самовідновлення та знизити здатність здійснювати екологічні послуги.

Сучасне трактування ***природного капіталу як елемента національного багатства*** припускає врахування потенціалу реалізації певною територією екосистемних послуг. У цьому зв'язку, окремі дослідники пропонують доповнити, прийняте нині визначення національного багатства, елементами економічної оцінки екосистемних функцій і оцінкою екологічних послуг

Під природним капіталом розуміється сукупність природних факторів, яка складається з життєпідтримуючих систем, біорізноманіття, відновлюваних і не відновлюваних ресурсів, які використовуються людиною або які представляють для неї інтерес.

Отже, *природний капітал* включає запаси природних ресурсів, таких, як земельні, лісові та водні ресурси, тваринний світ, вуглецева сировина та ін. *Природний капітал* розглядається як економічний потенціал збільшення продуктивності й благополуччя людей.

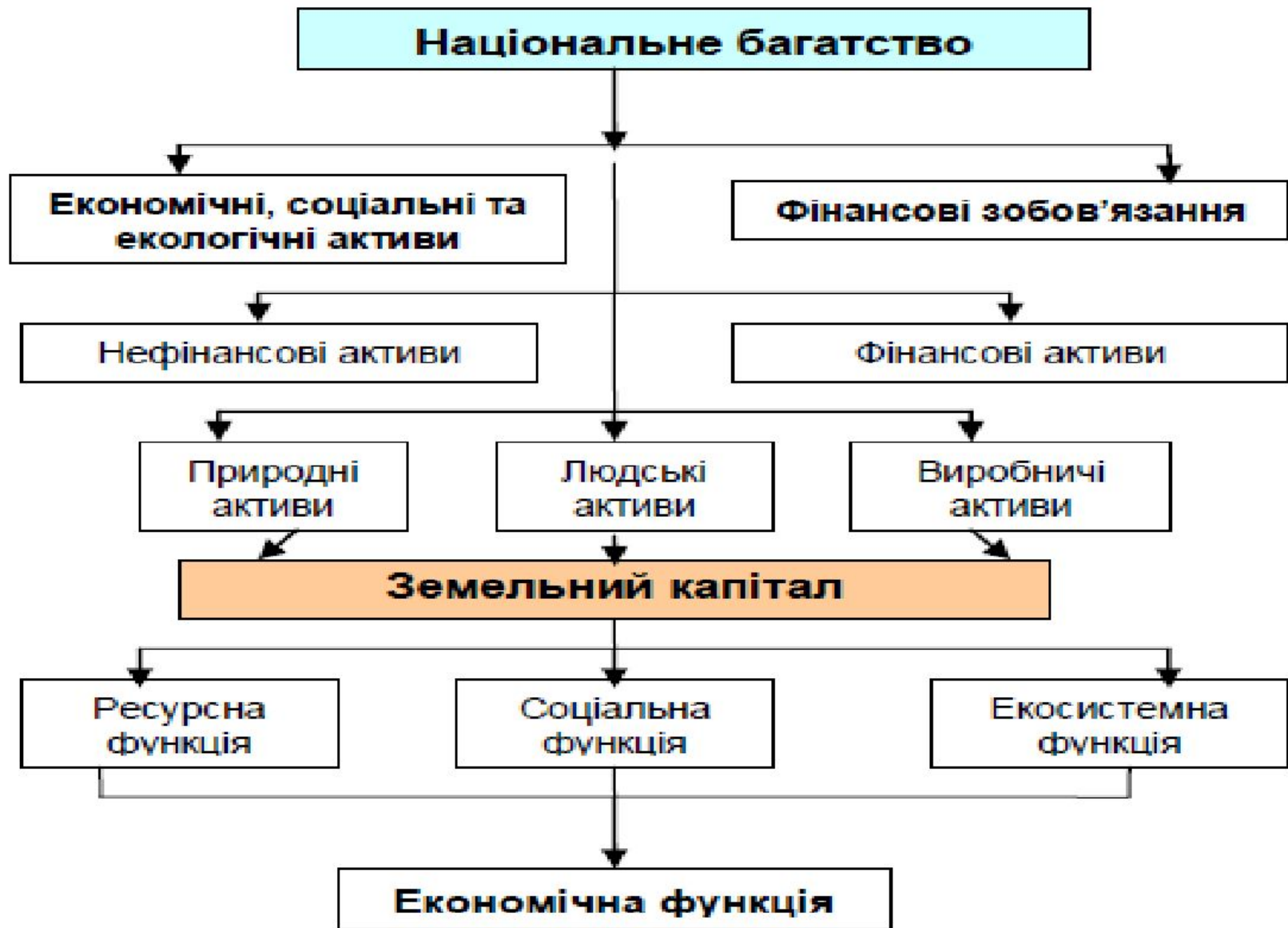
Він формує *екологічну* основу життя і є фундаментальною складовою багатства України, яка має природно-ресурсну спрямованість.

Недооцінка природних ресурсів неминуче веде як до стратегічних, так і тактичних помилок у плануванні розвитку й реалізації економічної і екологічної політики держави.

З погляду економіки землекористування велике значення має така категорія, як *екологічна вартість земельної території (землекористування)*. Вона являє собою оцінку сукупності функцій, спрямованих на відтворення земельних та інших природних ресурсів і запобігання наслідків антропогенних впливів.

Відомо, що земля слугує людині не тільки джерелом природних ресурсів для виробництва товарів і послуг. Так, в неменшій мірі необхідні людям блага, які не використовуються безпосередньо як ресурси виробничої діяльності. Якщо цінність земельних ресурсів можна визначити в грошовій формі (*оскільки їх продуктивність і місце розміщення враховується у вартості виробленої продукції*), то набагато складніше визначити у вартісному виді цінність природних ландшафтів, лісових екосистем, водних об'єктів, що регулюють клімат. Слід враховувати й фактор обмеженості.

Місце земельного капіталу в структурі економічних активів національного багатства країни можна показати таким чином. *Рис.1*

багатства країни [Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: Монографія. – Львів. СПОЛОМ, 2011. – 520 с., с. 21]

Оцінка національного багатства світу й частка в ній природного капіталу, (виконана Валентей С.Д. та Несторовим Л.І., а по Україні – Третяком А.М.)

Таблиця 1.1.

**Національне багатство світу на початок ХХІ ст.,
(у дол. США по паритету купівельної спроможності)**

Регіону світу, країни	Національне багатство		В тому числі по видах капіталу, трлн дол.		
	всього, трлн дол.	на душу населення, тис. дол.	людський	природний	Відтворений
Країни світу, всього	550	90	365	90	95
Країни «сімки» і ЄС	275	360	215	10	50
Країни ОПЕК	95	195	45	35	15
Країни СНД, всього	80	275,	40	30	10
В тому числі Росія	60	400	30	24	6
Україна*	4,0	88	1.6	1,6	0,8
Інші країни	100	30	65	15	20

** Авторські розрахунки*

Як бачимо з **таблиці 1.1**, частка природного капіталу в країнах СНД є досить значною – **37,5%** (в Україні – **40%**), тоді як у країнах «сімки» і ЄС ця величина становить лише **3,6%**.

Оцінка природного капіталу ряду країн світу на кінець ХХ століття (розрахунки Нестеров Л.Н., Аширова Г.Т., а по Україні розрахунки А.М. Третьяка) представлена в таблиці 1.2.

Таблиця 1.2

Гіпотетична економічна оцінка природного капіталу деяких країн світу на кінець ХХ століття

Країни	Природний		В % до загального обсягу				
	всього, трлн дол. США	на душу населення, тис. дол. США	земля		ліс		корисні копалини
			всього	в т.ч. рілля	всього	в т.ч. природо- охоронні	
США	4,6	16,5	60	44	20	8	19
Японія	0,3	2,3	64	59	34	21	2
Німеччина	0,3	4,1	61	51	31	18	8
Франція	0,5	8,1	81	64	19	9	1
Великобританія	0,3	4,9	68	37	16	14	15
Італія	0,2	3,4	84	71	11	7	5
Канада	1,1	36,8	33	27	49	19	18
Група ОПЕК, всього	35	70	15	85
Індонезія	1,8	9	78	...	13	...	9
Саудівська Аравія	7,8	370	5	...	1	...	94
Венесуела	3,2	150	19	15	9	6	72
Росія	24	160	15	10	15	5	65
Туркменістан	4,4	937	2	98
Україна*	1,6	35,5	44	32	4,2	4,0	28,3
Інші 30 країн	14,7	4,5

• Авторські розрахунки

Як бачимо з **таблиці 1.2.**, загальний обсяг (сумарна вартість) українських природних ресурсів майже прирівнюється до відповідного підсумку промислово розвинених країн (*Японії, Німеччини, Франції, Великобританії, Італії*).

По забезпеченні природними ресурсами із розрахунку на душу населення Україна значно перевершує зазначену групу країн, що свідчить про значні резерви для подальшого розвитку.

При цьому в Україні земля й ліси утворюють майже половину природного капіталу, а корисні копалини – близько однієї третьої.

Збільшення природного, і особливо земельного капіталу, пов'язане із приростом економічного ефекту від збільшення обсягу використання ресурсів; зниження – обумовлено зменшенням обсягу використання або погіршення якісних характеристик земельних та інших природних ресурсів.

Всі види природного капіталу в поєднанні з існуючим попитом визначають рівень виробництва товарів і послуг.

При цьому загальний дохід від використання земельного капіталу обумовлений сукупністю всіх реалізованих благ і послуг (як вироблених, так і екосистемних послуг) в процесі землекористування.

Природні блага знаходять своє відображення у **земельних благах** та властивостях товарів вироблених у процесі землекористування, тому що можуть продаватися прямо, або опосередковано через інші предмети й послуги.

Реалізація екосистемних функцій і екосистемних послуг, наряду із продовольчою, є найважливішою місією земельного капіталу.

Екологічні послуги забезпечують людську діяльність по створенню (виробництву) й споживанню **земельних благ**. Вони впливають на загальне благополуччя людей, визначаючи, таким чином, **якість життя й навіть можливість їх існування.**

Ведуча роль у регулюванні клімату, від якого прямо залежні земельні блага, належить *екосистемним функціям*. До найважливіших з них можна відносяться (за Бобилевим С.Н. та Гриневичем І.Г.):

- 1) забезпечення температурного режиму (глобального, регіонального й локального);
- 2) забезпечення водного (вологого) режиму (регіонального і локального), включаючи режим випадання опадів, інтенсивність стоку рік, вологість повітря й т.п.;
- 3) підтримка стійкості екосистем і, зокрема, біорізноманіття;
- 4) підтримка сталості рівня Світового океану;
- 5) забезпечення стійких умов ведення лісового й сільського господарства (на регіональному й локальному рівнях);
- 6) підтримка естетичних якостей природно-ландшафтних систем та ін.

Якщо економічні товари можуть переміщатися, то *екологічні послуги не переміщаються* й прив'язані до екосистем, відповідно до земельного капіталу. У міжнародних економічних відносинах можна виділити *три види валют – гроші, технології та екологічні товари й послуги.*

Нездатність традиційних ринків забезпечити адекватний обмін екосистемних послуг на вироблені людиною блага викликає потребу формування відповідно принципово нових способів і об'єктів торгівлі.

Такий нетрадиційний ринок, зокрема, визначений угодою про торгівлю квотами на викиди вуглекислого газу й створення умов для зв'язування вуглецю шляхом сприяння лісовідновленню (*Киотський протокол*).

У цьому зв'язку в методичному й практичному плані потребують наукового обґрунтування й розв'язання такі питання, як:

а) визначення поняття «**екологічні послуги**» – їх зміст, класифікація в доповнення до господарського використання земельних та інших природних ресурсів;

б) визначення прав власності не тільки на землю, але і на **екосистемні блага** (*продукти й послуги, наприклад рекреації*);

в) розробка методів економічної оцінки **екосистемних послуг** як самостійного природного капіталу так і в складі земельного (*в процесі землекористування*);

г) розробка механізму регулювання економічного обороту **екосистемних послуг** з метою відповідного збільшення вартості земельного капіталу.

Що стосується розкриття самого змісту **екологічних послуг**, то на думку Перельоту Р.А. [див. Мельник Л.Г. *Екологічна економіка, підручник, Суми, ВТД "Університетська книга", 2006, 350 с.*]. найбільш оптимальним для цього є класифікація, запропонована Інститутом світових ресурсів (США).

Але її недоліком є те, що вона не враховує функцій гірських екосистем. Разом з тим варто підкреслити, що автори даної класифікації не обмежують поняття екопослуг лише екологічними функціями, включаючи в них досвід місцевого населення по використанню живих природних ресурсів (біорізноманіття). Подібна класифікація враховує диференціацію цінностей окремих видів екосистемних продуктів і послуг: **ринкову, пряму, непрямую, відкладену й ін.**

У класифікації повинно мати місце й врахування фактора часу. Так, відповідно до Кіотського протоколу в залік «антикарбонівих» компенсаційних заходів приймаються лише лісові насадження, створені після 1990 року.

Варто враховувати також і такий принцип, як внесок у підтримку сталості біосфери Землі або екосистеми регіону.

Ще однією класифікаційною ознакою може бути роль, яку відіграють екосистемні послуги в господарських системах різного рівня.

Врахування всіх перерахованих факторів необхідно використовувати при формуванні оптимальної системи форм власності на землю та інші види природних факторів.

У проблемах *специфікації прав власності на землю* де б враховувалися екологічні блага можна виділити такі *основні підходи – екосистемний, територіальний, адміністративний*. При цьому повинні враховуватися права й інтереси місцевого населення, його знання й практичний досвід природокористування на конкретних територіях.

У проблемі з *екологічних послуг* і продукції спірним є питання про правомірність використання тих або інших натуральних і вартісних показників, а саме: *яку з наявних методик оцінки екопослуг варто взяти за основу – систему еколого-економічного обліку, екологічні наслідки чи повну економічну вартість?* Можна стверджувати, що в даний час торгівля екологічними товарами й послугами в цілому практично не регулюється. CITES і Кіотський протокол, скоріше, є виключенням.

Причому Конвенція по біорізноманіттю розглядає лише загальні принципи, а не містить конкретних практичних рекомендацій з торгівлі цими товарами й послугами. Крім того, варто враховувати те, що екосистемні послуги мають цінність не тільки для країни (екосистеми) їхнього походження, але й для сусідніх регіонів і глобальної екосистеми.

У табл. 1.3 приведений приклад з використанням зарубіжних досліджень класифікації екосистемних продуктів (товарів) і послуг які необхідно включити у вартість земельного капіталу.

Таблиця 1.3.

Класифікація екосистемних продуктів і послуг, які необхідно включати у вартість земельного капіталу

Екосистеми	Продукція	Послуги
Агроеко-системи	1.Врожай продовольчих культур 2.Продукція технічних культур 3.Генетичні ресурси	Підтримка деяких функцій водозбору (інфільтрація, контроль водних потоків, частково ґрунтозахист). Створення природного середовища для птахів, ґрунтових організмів, важливих для сільського господарства. Поглинання атмосферного вуглецю Забезпечення зайнятості населення.

Продовження таблиці 1.3.

Екосис теми	Продукція	Послуги
Лісові екоси стеми	1.Ділова деревина 2.Дрова 3.Вода для пиття й поливу 4.Корм для тварин 5.Супутня технічна продукція 6.Харчові продукти (мед, гриби, їстівні рослини, дичина) 7.Генетичні ресурси	Поглинання забруднювачів повітря, продукування кисню. Живильні цикли. Підтримка водозбірних функцій (інфільтрація, очищення, контроль вод, ґрунтостабілізація). Підтримка біорізноманіття. Поглинання атмосферного CO ₂ Зниження різких погодних впливів. Ґрунтоутворення. Зайнятість населення. Середовище перебування для людини, рослинного й живого світу. Природна естетика й рекреація.

Продовження таблиці 1.3.

Екосис-теми	Продукція	Послуги
Прісно-водні екосис-теми	<p>1. Вода для пиття й поливу</p> <p>2. Риба</p> <p>3. Гідроенергія</p> <p>4. Генетичні ресурси</p>	<p>Демпфірування водних потоків.</p> <p>Розчинення й змив відходів.</p> <p>Цикли для живильних речовин.</p> <p>Підтримка біорізноманіття.</p> <p>Транспортні шляхи.</p> <p>Зайнятість населення.</p> <p>Природні краєвиди й рекреація (туризм).</p>
Лугові екосис-теми	<p>1. Харчові й технічні ресурси (їжа, дичина, шкіра, волокно)</p> <p>2. Вода для пиття й поливу</p> <p>3. Генетичні ресурси</p>	<p>Підтримка водозбірних функцій (інфільтрація, очищення, контроль води, ґрунтостабілізація).</p> <p>Цикли для живильних речовин. Підтримка біорізноманіття.</p> <p>Поглинання атмосферного CO₂.</p> <p>Зниження різких погодних змін і впливів</p> <p>Ґрунтоутворення.</p> <p>Зайнятість населення.</p> <p>Місце перебування людей, рослинного й тваринного світу.</p> <p>Природні краєвиди й рекреація.</p>

Як відомо, **лісові насадження**, що мають широкий комплекс формуючих функцій, пов'язаних з поглинанням шкідливих викидів промисловості й транспорту, поглинанням CO₂ з атмосфери, збагаченням атмосфери киснем, а також виконанням інших санітарно-гігієнічних, рекреаційних, водоохоронних функцій – **є одним з важливих багатфункціональних природних ресурсів** від якого залежить екологія землекористування в цілому.

Варто враховувати, що традиційні моделі економічного розвитку описують процеси виробництва, у яких природні ресурси вважалися невичерпними, а факторами, що обмежують розвиток, були лише праця й капітал. **У класичній економічній теорії земельні ресурси** виконували в основному функції основного засобу виробництва в сільському і лісовому господарствах та просторового базису в промисловості і будівництві. При цьому **екосистемна функція** як місця оздоровлення людини, «приймача» відходів, а також їхньої асиміляції не враховується. Таке не врахування екосистемної функції пояснюється тим, що **земельні ресурси, тривалий час вважалися вільними споживчими благами.**

З метою збереження природного багатства сьогодні часто обмежується розвиток багатьох видів діяльності, що спричиняє економічні й соціальні втрати, зниження доходів населення й позначається на якості життя.

З огляду на це, важливого значення, набуває розробка механізму компенсації окремим галузям економіки, населенню підвищених витрат, пов'язаних з наданням екологічних послуг і виконанням природними комплексами екосистемних функцій.

З іншого боку, такий статус земельних територій може принести певні вигоди, які одержить країна в умовах введення екологічних обмежень.

Принциповим моментом є те, що поліпшення якості життя населення повинне забезпечуватися в межах господарської ємності екосистем, тобто економічна діяльність не повинна викликати руйнування природного механізму регуляції навколишнього середовища.

З розглянутої точки зору нова категорія – **компенсаційні виплати на збереження природно-ресурсного комплексу** території – це виплати, що представляють собою сукупність додаткових витрат, а також економічних втрат, пов'язаних зі збереженням певної екосистеми в умовах введення системи екологічної регламентації господарської діяльності. Надходження коштів у рамках компенсаційних виплат за виконання певних екосистемних функцій може здійснюватися в рамках цільових програм, у тому числі – закордонних джерел (*Глобальний екологічний фонд, Всесвітній банк і ін.*).

Отже, серед економічних вигід, отриманих у зв'язку зі збереженням екосистем, а відповідно, які збільшують вартість земельного капіталу, можна відзначити наступні: збереження біорізноманіття, відтворення природного генетичного потенціалу, окремих видів природних ресурсів, наприклад, кисню, чистої прісної води; залучення додаткових інвестицій на розвиток екологічно орієнтованих видів діяльності; додаткові можливості для підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції й послуг, розвиток екологічного туризму й т.д.).

Таким чином, розвиток *теорії земельного капіталу* стосовно до ринкових умов господарювання, аналіз можливостей розвитку економіки в рамках обмеженого асиміляційного потенціалу навколишнього середовища, не тільки дозволяють розробити й реалізувати *екологічно збалансовані управлінські рішення*, але і сформуувати нову парадигму розвитку української економіки.

Оцінка вартості земельного капіталу, його складових продовольчої та екосистемної функції і екологічних послуг, покликана забезпечити перехід на практиці до економічних, фінансових інструментів регулювання відносин у сфері землекористування. Для того щоб *земельний капітал* став основою економічного потенціалу поліпшення добробуту людей і забезпечення сталого розвитку в цілому, необхідно вдосконалювати правове й фінансове регулювання в даній сфері економіки, з урахуванням відтворення й споживання природного капіталу, надання екологічних послуг.

2. Сутність понять «капітал», «благо» і «земельний капітал»

Економічною наукою напрацьовано багато визначень капіталу («капітал» від лат. *capitallis*, що в перекладі означає **головний**). На ранніх стадіях суспільного виробництва **капітал** розглядався економістами як **майно, нагромаджене багатство**. Адам Сміт, Давид Рікардо, Карл Маркс визначали капітал, як **вартість, що приносить додаткову вартість**.

Капітал у політекономічному визначенні характеризується такими властивостями як **обмеженість; здатність до нагромадження; ліквідність; здатність до конвертації (постійної зміни форм); самозростання**. Таким чином, капітал є складною динамічною субстанцією, яка постійно змінює свої форми. Відтак поняття капіталу постійно змінюється, виходячи за межі свого початкового змісту.

Разом з тим, можна констатувати, що від А. Сміта до наших днів поняття «**капітал**» суттєво не перетерпіло істотних змін і містить у собі «**блага**» (*ресурси, товари*), що безпосередньо не задовольняють потреби людини, а слугують для створення нових благ, які задовольняють ці потреби. Отже, **благо** – це субстанція матеріального і нематеріального характеру, яка здатна задовольнити матеріальні і духовні потреби людини.

Зокрема, **«природним капіталом»** – стосовно благ, представлених у формі різних видів природної енергії (*сонячної теплової, ядерної та ін.*), і **«людським капіталом»** – стосовно благ, якими володіє сама людина, тобто її здібності. При цьому слід зазначити,

Таким чином, питання не в тому, як називати блага які є земельним капіталом, а в тому, що об'єктивно існують такі фактори та мають вони значно більше значення для створення життєвих благ, ніж інший капітал і, зокрема, майновий.

Наші висновки щодо сутності та природи земельного капіталу підтверджуються визначенням капіталу дослідниками Каменецьким В.А. та Патрікеєвим В.П. – *капітал – це сукупність благ, якими розпоряджається людина (або які вона може використати) і які являють собою природну енергію в різних формах, людські здібності (знання, якості) і упередметнене багатство, раніше вироблене людиною у вигляді матеріальних і нематеріальних засобів, ресурсів та інформації.*

Виходячи із наведеного визначення капіталу та погоджуючись, що складний капітал складається із капіталів різного походження і є сукупністю благ, на рис. 2 наведено логічну модель його структури в авторській інтерпретації.

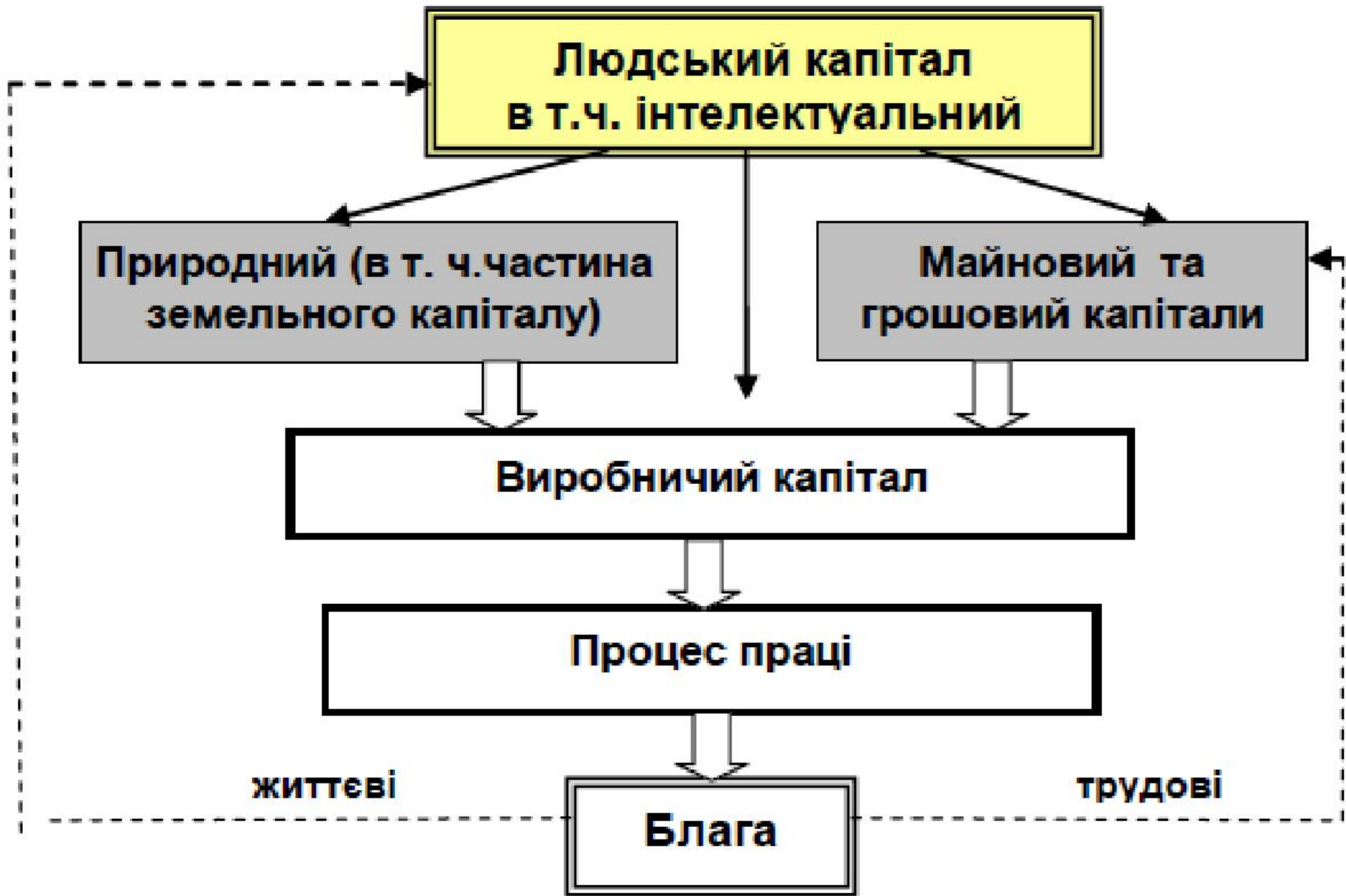

Рис. 2 Логічна модель структури складного капіталу

Капітал включає: людський, природний, в т.ч. земельний та майновий, грошовий капітали, які в свою чергу мають вплив на формування виробничого капіталу.

Капітал людський – робоча сила та інтелект (освіта, професійна підготовка, творчі здібності та інші якості), якими володіє людина.

Капітал природний – різні природні ресурси енергетичного характеру, включаючи сонячну й інші види енергії, землю, воду й атмосферу, як фактори життєзабезпечення існуючого тваринного та рослинного світу.

Капітал майновий – ресурси, створені в результаті трудової діяльності, і які використовуються для виробництва товарів та послуг; які безпосередньо не задовольняють потреб людини; інвестиційні товари та засоби виробництва.

Капітал виробничий – результати трудової діяльності у вигляді знарядь і засобів виробництва, виробничої інфраструктури, накопиченого обсягу інформації, суспільних інститутів (держави, власності, юридичних осіб, виробничих відносин і ін.), які значною мірою підвищують ефективність трудового процесу.

При цьому, **земельний капітал** в його сучасному вигляді не міг існувати навіть у порівняно недалекому минулому, хоча він, як певна сукупність благ, здатних виробляти нові блага, існував вже тоді, коли людство ще тільки народжувалося.

Отже, для того, щоб міг відбутися процес утворення **земельних благ**, без яких неможливе існування органічної матерії взагалі, необхідними умовами є:

1) наявність відповідного середовища перебування, що допускає можливість утворення, існування і розвитку органічної матерії (*для планети Земля ця умова виконується*);

2) творчий початок, тобто енергія, без якої ніяке благо з'явитися не може. (*Сонячна енергія – це основна форма, у якій енергія надходить на нашу планету, підтримуючи умови середовища існування й забезпечуючи можливість розвитку органічної матерії*);

3) «робоче місце», на якому можуть утворюватися блага. (*Таким «робочим місцем» є землекористування і, зокрема, в сільському та лісовому господарстві сам ґрунт з рослинним покривом*);

4) інтелектуальний початок, що забезпечує певну «доцільність» процесів, без яких нові земельні блага виникнути не можуть.

Таким чином, **основою земельного капіталу є земля** із іншими природними ресурсами і людина (*її праця та інтелект*).

Природна енергія існувала завжди, але проявляти себе вона може тільки в певному середовищі. На Земній кулі таким середовищем є **землекористування як екосоціум система**. Отже, певні форми **земельного капіталу** існували й до появи людини та виробляли життєві блага. В основному це була біомаса, завдяки якій і з якої виник рослинний та тваринний світ. Отже, хоча без участі людини не було трудової діяльності, але процеси утворення біомаси відбувалися задовго до появи людини. Причому за відсутності таких процесів, що відбуваються без участі людини, сама людина ніколи б не змогла з'явитися на планеті.

Таким чином, «земельний капітал», з одного боку, – це економічна категорія, не тільки породжена людиною, але й передбачає участь людини в процесі створення благ.

З іншого боку, – це частина природного капіталу «земельний капітал», «природна енергія», хоча і виділені та визначені людиною, але як природні категорії існують без людини, тобто об'єктивно, на відміну від таких категорій, як «вартість», «власність», «ціна» та інші, що існують лише у свідомості людини.

Логічна модель структури методології формування земельного капіталу наведена на **рисунку 3**.

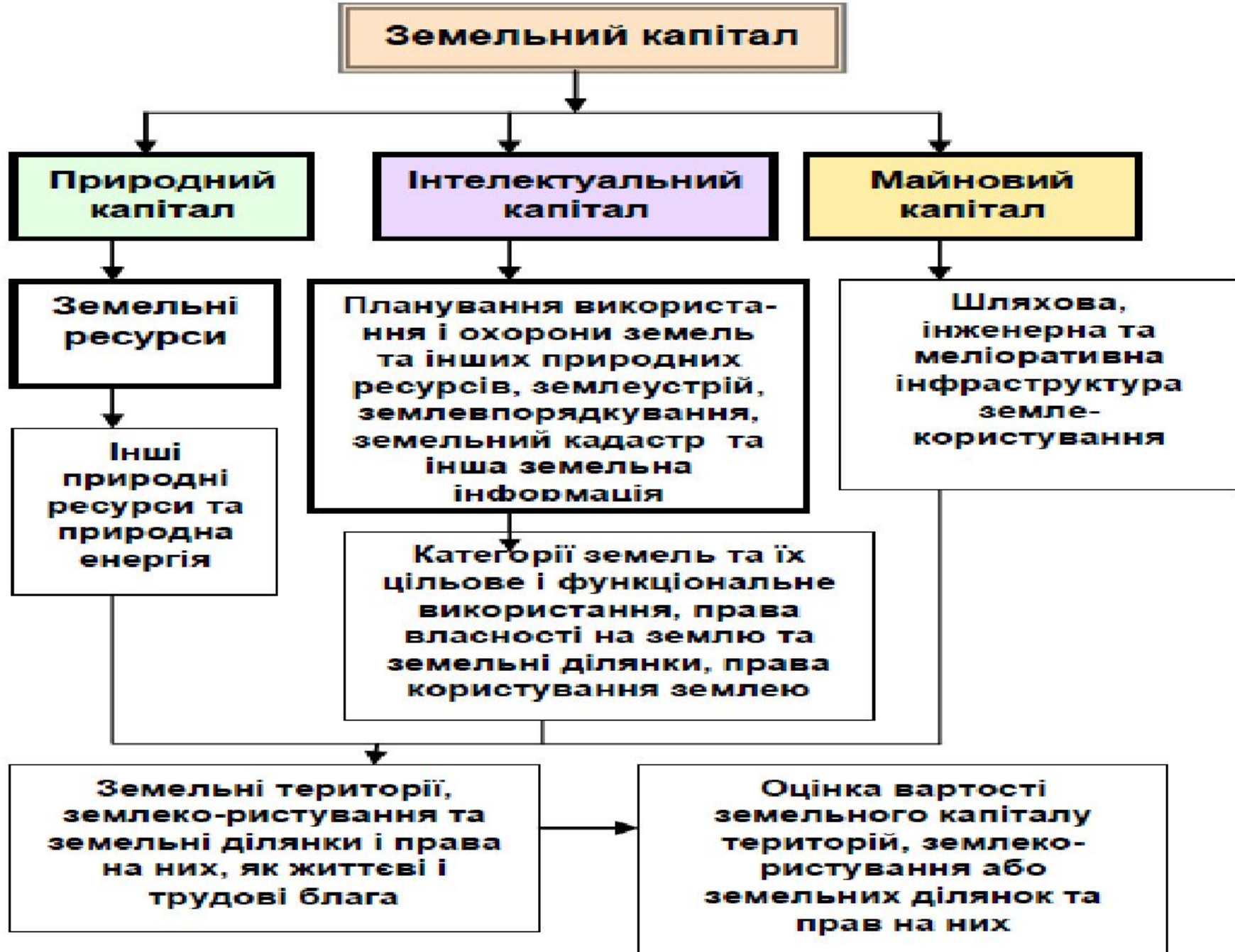

Рис. 3. Логічна модель структури методології формування земельного капіталу.

Поява людини, яка почала використовувати свій інтелект, призвела до істотного збільшення ефективності тих природних процесів, які відбувалися і без неї.

Отже, згідно рис. 1.4, інтелект людини, трансформований в землевпорядні та інші заходи в процесі формування земельного капіталу, є одним із основних чинників.

Земельний капітал сам є продуктом довгострокового процесу утворення органічної матерії. Ймовірно, найбільш значним явищем було не виникнення якихось прапрарослин або прапратварин, а утворення перших органічних молекул у початковому неорганічному середовищі.

Земельний капітал в сільському та лісовому господарствах формує верхній родючий шар «Землі» – ґрунт, що являє собою суміш органічних і неорганічних сполук, який містить поживні елементи, необхідні рослинам, та володіє структурою, яка забезпечує подачу води.

Земельний капітал виконує такі *основні функції*:

- 1) сприймає сонячну енергію, перетворюючи її в теплову енергію, яка впливає на створення ґрунтової родючості, тобто являє собою приймач енергії;*
- 2) утворює «робочий стіл», на якому відбуваються процеси перетворення зародка в рослину (щось подібне до фундаменту для знарядь і засобів виробництва, функції яких виконують самі рослини й тварини);*
- 3) утворює середовище, у якому органічна матерія розкладається на елементи, необхідні для живлення рослин (своєрідна «Фабрика» з виробництва добрив);*
- 4) утворює систему «трубопроводів», по яких волога та поживні речовини подаються до кореневої системи рослин («Сфера послуг»).*

Таким чином, земельний капітал в сільському та лісовому господарствах виконує значно більше функцій ніж звичайний майновий капітал, який створюється людиною.

На відміну від **майнового капіталу** **земля** має здатність «працювати» в автоматичному режимі, без участі людини включаючись навесні, здійснюючи всі перераховані вище функції аж до перерви на зиму.

Хоча, ймовірно, варто вважати це не перервою, а зміною режиму роботи. На відміну від **майнового капіталу**, **земля** являє собою активну складову продуктивних сил, яка завдяки сонячній та геотермальній енергії здатна продукувати за участю людини життєві та трудові блага для неї.

Розуміння економічної та фізичної сутності земельного капіталу визначає уяву про роль людини як учасника його формування. *Залежно від того, яка роль відводиться людині як власникові земельного капіталу, залежить і рішення, кому належить благо від нього.*

Отже, **земельний капітал – це сукупність благ (земельних), якими розпоряджається людина на відповідних правах (або які вона може використовувати) і які являють собою синтез природної енергії в різних формах та людських здібностей (праця, інтелект людини), а також земельні поліпшення та інше предметне багатство (дорожня, інженерна, меліоративна інфраструктура і т. п.), що нерозривно пов'язане із землекористуванням чи ділянкою землі та раніше створене людиною у вигляді матеріальних і нематеріальних засобів, ресурсів, інформації.**

Література до теми 3 частина 2

- 1.Третяк А.М. Земельний капітал: теоретико-методологічні основи формування та функціонування: Монографія. – Львів. СПОЛОМ, 2011. – 520 с.
- 2.Бобылев С.Н., Грицевич И.Г. Глобальное изменение климата и экономическое развитие. М., ЮНЕП, WWF-Россия, 2005, 64 с.
- 3.Данилишин Б.М., Дорогунцов С.І., Міщенко В.С., Коваль Я.В., Новоторов О.С., Паламарчук М. М. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України. К., РВПС України, 1999, 716 с.
- 4.Другак В.М. Економіка сільськогосподарського землекористування: теорія, методологія та практика. Автореферат на здоб. наук. ступ. док екон. н. К., 2011, 38 с.
- 5.Природно-ресурсна сфера України: проблеми сталого розвитку та трансформацій / Під загальною редакцією чл.-кор. НАН України Б.М.Данилишина. К., ЗАТ «Нічлава». 2006, 704 с.
- 6.Глазырина И. Природный капитал в экономике переходного периода. М., НИА-Природа, РЭФИА, 2001, 204 с.
- 7.Еханурова Е.А. Оценка экологических выгод на территориях с особым режимом природопользования // Экономика природопользования. 2005, № 4, с. 29–55.
- 8.Особенности воспроизводства национального богатства а начале XXI века / Отв. ред. Л.И. Нестеров. М., Наука, 2006, 215 с.
- 9.Нестеров Л.Н., Аширова Г.Т. Можно ли оценить природное богатство России? // Использование и охрана природных ресурсов в России, 2002, № 5, с. 45-51.
- 10.Мельник Л.Г. Екологічна економіка, підручник, Суми, ВТД "Університетська книга", 2006, 350 с.
- 11.Coatanza R. Einfuerung in die oekologische Oekonomik // An Introduction to Ecological Economics. – Stuttgart: Lucius&Lucius, 2001, 355 p.
- 12.Економічна теорія: політекономія. Підручник / за ред. В.Д. Базидевича, 6-те вид., перероб. і доп. К., Знання-Прес, 2007, 719 с., с.293
- 13.Каменецкий В.А., Патрикеев В.П. Капитал (от простого к сложному). М., ЗАО «Издательство «Экономика», 2006, 583 с., с.22–24

A vertical decorative bar on the left side of the slide, featuring a repeating pattern of green and blue squares. A blue triangle is positioned at the top left of this bar.

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!